

УДК 342.228:341.218.3(+342.24)
DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2022.2.2>

В. М. Мельник

кандидат політичних наук, юрист,
головний редактор журналу «Аннали юридичної історії»,
асистент кафедри політології філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
член Американського товариства юридичної історії

НАЗВИ РИМСЬКО-ВІЗАНТІЙСЬКИХ І ПЕРСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ УТВОРЕНЬ ЯК ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ ПРО ФОРМУ ДЕРЖАВИ ТА ДИСКУРС МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ (ВІД АНТИЧНОСТІ ДО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ)

Стаття розкриває засадничу для історії міжнародної правосуб'єктності проблему – нормування і статус офіційних назв т. зв. «державностей» Давнього Риму та Давньої Персії (історичних сусідів і конкурентів за володіння теренами Близького Сходу й Закавказзя). Притримуючись конструктивістської методології, стверджуємо: самоназва політичного організму відображає його міжнародно-правове позиціонування та соціально-культурний світогляд народних мас. Послідовне історичне вивчення офіційних назв «держав» може дати важливу інформацію для історії міжнародної правосуб'єктності, так як в лексико-семантичній структурі найменування часто зашифровані відомості про цивілізаційне позиціонування країни, про елементи т. зв. «форми держави». Формалізована конституційна назва – це завжди бренд, а також політико-технологічний хід, який дозволяє обґрунтувати територіальні претензії чи задекларувати культурно-політичні амбіції. Послуговуючись таким твердженням, в якості засадничого теоретико-методологічного фундаменту, постулюємо факт юридичної відсутності монархій у Давньому Римі та Давній Персії в історичний період VI ст. до н. е. – VII ст. н. е. Всі політії, що створювалися на середземноморських і месопотамських теренах, позиціонувалися в якості полікратичних федеративних організмів. При цьому, Римська імперія де-юре залишалася республікою (включно з формальним продовженням Давнього Риму – Візантією). Правителі Ірану також формально мусили ділити свою владу із сатрапами чи «васально» залежними шахами. Все це має бути помножене на відсутність в періоди античності й раннього середньовіччя синонімів сучасного поняття «держави» (латиною: «Stato»; в зв'язку з цим фактом ми постійно використовуємо лапки для позначення термінів «держави», державність»). В якості юридичної самоназви, замість слова «держави», Давній Рим уживав три рівноцінні синоніми – «Urbs Roma», «Res Publica Populi Romani», «Imperium Romanum». Візантія, в цьому контексті, теж ніколи не послуговувалася самоназвою «Візантійська імперія», користуючись офіційним визначенням – «Imperium Romanum Pars Orientale». Однак, паралельні політичні організми Давньої Персії закономірно не користувалися латинським словом «imperium», що деформує традиційні історіографічні уявлення про т. зв. «Перську імперію Ахеменідів», «Парфянську імперію» чи «Імперію Сасанідів». Іранські «шахіншахи» античних і ранньосередньовічних часів застосовували такі офіційні назви «державності»: *Xšāça* в Ахеменідський період, *Βασιλεία τῶν Σελευκιδῶν* в Селевкідський період, *Aryānšahr* у Парфянський період, *Ērānšahr* у Сасанідський період.

Ключові слова: держава (stato), назва держави, інститут права, імперія, міжнародна правосуб'єктність, форма правління, форма устрою, форма режиму, правонаступництво, римсько-візантійська спадщина.

Постановка проблеми. Історія міжнародної правосуб'єктності – це історія розвитку політико-дипломатичних уявлень про юридичну сутність держави [1], враховуючи також її назву (title) [2]. Отже, історика права, що займається міжнародною правосуб'єктністю давніх, античних і середньовічних часів, мають цікавити погляди суспільства на сенс державного статусу, правові практики інтерпретації таких поглядів, формалізація дискурсів повноцінності та неповноцінності у відповідних міждержавних відносинах [3, с. 31-41].

Розвиток згаданих уявлень про *міжнародну правосуб'єктність* тісно пов'язаний із політико-правовим виміром *ідентичності* [4, с. 74-76]. Крім того, студіювати ідентичність та проблеми самоідентифікації людських колективів («людських спілок» за М. П. Драгомановим [5]) неможливо без повноцінного розуміння імпліцитної та експліцитної картин культурного розвитку суспільства [6, с. 24-32]. Оскільки пропонується увазі читачів стаття має історико-правовий характер, то і культурна прогресія нас цікавить, насамперед, у контексті *юридизації звичаїв, традицій, міжкультурного обміну, процесів інкультурації та акультурації*.

Одночасно, вкрай важке питання постає перед кожним істориком права: як правильно *споглядати* соціокультурні процеси давнини (архаїки), античності та середньовіччя? Чи можливе застосування *анахронічної модернізації* у вивченні відповідних періодів¹? Чи доцільне воно? Якими мають бути правильні, безумовно відповідні кожному конкретному періоду, *терміни, використовувані* істориком права / теоретиком держави для характеристики суспільно-політичних *інститутів* давнини, античності, середньовіччя?

Чи можна взагалі вживати слово «інститут» [4, с. 71]? Якщо навіть припустити, ніби термін «інститут» є допустимим від моменту розквіту римського республіканізму (*пригадаймо Закони XII Таблиць бл. 451-449 рр. до н. е. або Закон Ліцинія про*

аграрну окупацію 367 р. до н. е. [8, с. 128, 133-134]), однак, ми все ж не можемо застосовувати його відносно всього Середземномор'я раніше 146 р. до н. е. [9, с. 299-304]. Це означає: до моменту римського завоювання, на теренах Стародавньої Греції, Азіатської та Африканської Фінікії, існували тамтешні термінологічні відповідності, синоніми, більш давні висловлювання, притаманні тим сукупностям соціально-культурних зв'язків, які тепер ми називаємо «*інститутами*» [10, с. 5], пристосовуючи до величезних понятійних масштабів соціально-поведінкових і гуманітарних наук логічний прийом «точного визначення» [11, с. 74, 81], розроблений юристами-схоластами т. зв. «високого середньовіччя» [12, с. 134-137, 139-141]. Так як латинська мова вживає дієслово *instituo* для позначення дій «*встановлювати, робити, влаштовувати*» [13, с. 465], то іменник *institutio* дослівно перекладається – «*лад, устрій, спосіб дії, настанова, вчення, вказівка*» [13, с. 465].

У римському приватному («цивільному») праві, поняття *institutio* («інститут») вживалося в сенсі, приблизно відповідному сучасним слов'янським значенням «*установа, встановлення, облаштування*» [14, с. 187-189; 15, рр. 9-24]. Якщо ж брати семантичні варіанти ментального перекладу, котрі враховують світогляд римлян і пізніше східних римлян (т. зв. «візантійців»), то поняття *institutio* використовувалося юристами в якості синонімічного аналога словосполучення «*твердий / непорушний фундамент*».

Підсумуємо: «*правові інститути*» («*Institutions of Law*»), буквально перекочувавши з правової латини в юридичні словники всього сучасного світу [16], термінологічно та семантично, приймалися і сприймалися античними/середньовічними законодавцями в якості фундаментів статичного організованого буття цивілізованого суспільства [17, с. 17-18]. Після 146 р. до н. е., коли *Карфагенська олігархічна політія* та роздроблені *політії Давньої Греції* одночасно ввійшли до складу Римської республіки на правах провінцій [8, с. 202], словосполучення «*правові інститути*» повільно поширилося свідомістю всіх «новонавернених»

¹ Поняття «анахронізм» визначається як «Помилкове або свідоме внесення у відображення якої-небудь епохи рис, їй не властивих, характерних для іншої епохи (в історико-наукових і художніх творах)» [7, с. 58].

римських підданих Великого Середземномор'я [9, с. 426-438]. При цьому, після завоювань Гнея Помпея 68-63 рр. до н. е. [9, с. 349-357], безпосередніми сусідами римського республіканізму виявилися *іранці, туранці, ефіопи*, активізувалася *торгівля з Індією* [18, с. 59] (вже без спекулятивної самостійності колись могутніх фінікійських посередників [приклади: 19, с. 15, 48-49]).

Перелічені сусіди римлян і пізніших візантійців (східних римлян) володіли лексичними *синонімами* поняття «інститут права», часто ширшими, включно з додатковими, невідомими римлянам, сенсовими навантаженнями. Таким чином, саме слово «інститут» уже виступає певним *маркером* приналежності індивіда, що вживав його, до римської (середземноморської) політико-правової системи [20, рр. 119-150]. *Інші відповідники прямо вказували на належність їхнього носія до іншої системи соціокультурних і, отже, політико-правових координат.*

Ось найяскравіші зразки: в експлікації позначення верховного правителя своєї території, громадяни, клієнти та федерати Риму III-VI ст. н. е. використовували термін «імператор» [21, с. 19-20, 120-121], сатрапи та фелахи Ірану вживали слово «шахіншах» [22, с. 96], піддані та данники Китаю зверталися до правителя як до «ді» [23, с. 27, 33], гіндустанці віддавали перевагу поняттю «радж» [24, с. 137] (пізніше трансформувалося в «махараджа»). Далекосхідні кочівники-хунну застосовували відповідність «шаньюй» [25, с. 60], а їхні туранські спадкоємці-тюрки послуговувалися титулом «хакан» («каган») [23, с. 30], що часом дорівнював «ді» чи «шахіншаху» [26].

Парадокс очевидний: настільки ж безглуздо вживати однакоє словосполучення «інститут права»² для відмінних лінгвокультурних контекстів Риму, Персії, Китаю й Індії, наскільки некоректно однаково називати *імперіями*, одночасно народжені на одній широкій географічній смузі *Євразійського материка* політико-правові організми тих самих Риму, Китаю, Індії

та Персії. Використовувати для їхнього позначення одну назву – неправильно та навіть небезпечно [кричущий приклад некоректності демонструє З. Норкус: 11]. Аж до часу ментальної експансії колоніальної філософії європоцентризму зразка XIX століття, *ніколи* не існувало синонімічних словосполучень «*Китайська імперія*» [25, с. 64; 27, с. 402, 418], «*Перська імперія*» [28, с. 6, 124], «*Індійська імперія*» [27, с. 353-354, 362], так само як не могли вважати себе «*імперіями*» середньовічні політії американських індіанців (мая, ацтеків, інків) [29]. «Імперську» юридичну ідентичність відповідним історіографічним традиціям (китайській, індійській, японській, латиноамериканській) нав'язали філософи-європоцентристи, спрагли до уніфікації оцінок і характеристик навколишньої дійсності [30, с. 89-96].

Європоцентристи передали східним, південним і західним народам, ніколи не належним орбіті політичного контролю Великого Середземномор'я, власні греко-римські слова, поняття, терміни [30, с. 95-97]. *Першопочатково цей процес стосувався лише організації політико-правових систем³, коли в гонитві за технічними новинками і плодами наукового прогресу, вожді племен і навіть правителі великих цивілізацій⁴ прагнули вживати терміни, поняття, найменування тих європейських країн, які приносили чи нав'язували відповідні інновації. У той момент (третья чверть XIX ст.), почалася галопуюча глобалізація Землі, зумовивши нав'язування колонізаторами іншим, колись видатним цивілізаційним об'єднанням, понять та методологічних прийомів юриспруденції, розроблених римлянами і рецепійованих їхніми послідовниками (як християнського, так і мусульманського спрямування) [32, с. 275-280].*

Закономірно, на межі XIX-XX ст., в Азії та Африці виявилось «модним» титулува-

² Лексично та семантично несхожий у різних етнокультурних контекстах *правовий інститут титулатури верховного правителя* складає лише маленький приклад такої безглуздості.

³ Повноцінно проявивши себе в Японії періоду соціально-економічної модернізації XIX ст., що призвела до переможної для Токіо російсько-японської війни 1904-1905 рр., а також до подальшої мілітаризації новоявленої «*Японської імперії*», що й досі несе повну моральну та юридичну відповідальність за цілеспрямовано здійснювані геноцид, культуроцид, лінгвоцид і етноцид десятків народів Південно-Східної Азії в 1930-1940-их рр. [див.: 31, с. 151-156].

⁴ Приклад: китайські «ді» називали себе «імператорами» протягом XIX-XX ст. [31, с. 122-124]

тися «імператорами» [11, с. 34-38], так само як зараз вважаються «модними» назви вищих державних посад – «президент», «прем'єр-міністр», «спікер» тощо. У таких запозиченнях, на перший погляд, немає нічого поганого. Проте, рецепція європейських термінів призвела до неприхованого понятійно-категоріального дуалізму, особливо виразно проявленого сьогодні в юриспруденції, політології, історіографії Японії, Кореї, Китаю, Монголії, В'єтнаму, Індії, Ірану тощо [контексти: 30; 32]. Для аудиторії, студіюючої наукову періодику чи книги англійською, французькою, німецькою, португальською, іспанською мовами, автори з означених країн синонімічно вживають поняття «імператор», говорячи про своїх історичних «ді», «шахіншахів», «халіфів», «шаньюїв», «каганів», «махарадж» тощо, але для внутрішнього читача продовжують вказувати найдавніші відповідності, властиві локальному етнокультурному середовищу [33; 34; 35; 36; 37; 38].

Отож, інститути права [16], в різних історіографічних і загальних літературних традиціях, відображають принципово дуалістичний набір сенсів [варіанти аналізу: 39, pp. 229-259; 40, pp. 168-190]. З одного боку, всепоглинаюча уніфікація змушує вчених «йти в ногу з часом», титулюючи своїх давніх правителів на римський лад «імператорами», а з іншого боку, пробуджені в ХХІ ст., взаємопов'язані процеси геополітичної поляризації і зростання етнокультурної самосвідомості, примушують шукати свої (т. зв. «національні») коріння найдавнішої титулатури [41; 42].

Отримавши максимальні геополітичні та геоекономічні дивіденди від науково-технічного прогресу, інтенсифікованого суто європейськими секулярними контекстами Реформації і Просвітництва, актуальні державні утворення умовних «Сходу» й «Півдня» наразі послабили рецепцію ментального європоцентризму, прийнявши на озброєння його методи, але публічно постулюючи «повернення до історичних витоків» [43].

Мода ХІХ-ХХ ст. на чужі юридичні визначення минає. Тепер юристи й політологи Китаю, Індії, Ірану, Саудівської Аравії, Єгипту пробують шукати (хоча не завжди

успішно) «свої» давні поняття, філософські традиції, наукові суспільствознавчі дефініції. Таким чином, наростаюча парадигма багатополарності міжнародних відносин виявляє себе в інтелектуальних продуктах і політизованих наративах (історіографії, філософії, правознавстві).

Мета статті. З огляду на вищесказане, закономірно прозвучить питання – чи здатні титулатура чи, просто-напросто, офіційна назва «держави» охарактеризувати принципові факти юридичної історії тієї або іншої країни⁵? Безумовно, здатні. Але, для артикуляції потреби вивчати історію права, заглиблюючись в конкретне суспільство, пропонуємо звернутися до прикладів двох історичних контекстів, які цікавлять нас найбільше – Риму та Ірану [44; 45]. На вказаному матеріалі спробуємо пояснити виключне значення лінгвокультурологічного заглиблення дослідника [46] не тільки для історії права загалом, але й для вивчення конкретної правознавчої проблеми – історичного розвитку уявлень про міжнародну правосуб'єктність, як дискурс юридизації світоглядного позиціонування (і самопозиціонування) держави на світовій арені.

Приклад перший – офіційна назва «держави» в історичному Римі. Для визначення такого політико-правового інституту Нового часу як «держава» [47, pp. 764-790], у Стародавньому Римі не застосовувався сучасний романо-германський відповідник «*Stato*».

Етруски, котрі, за деякими даними, прибули на Апенніни з теренів Малої Азії [8, с. 85; 31, с. 196], бл. 1200-900 pp. до н. е. сформували *Lega etrusca* на півночі Центральної Італії [8, с. 89-94]. До складу *Lega etrusca* ввійшли різні *Civitates* (громади вільних людей), пов'язані одна з одною засадами *Foedus* (договір, угода). В процесі внутрішньої соціально-економічної боротьби, частина етрусків, у співдружності з італійськими аборигенами (латинами та сабіянами), створили окремих від *Lega etrusca* міський центр – *Urbs Roma* (Град Рим). За Варроном, ця подія відбулася бл. 754/753 pp. до н. е. [8, с. 104-105].

⁵ Маємо на увазі елементи «форми держави»: форму правління, форму територіального устрою, форму політичного режиму.

Urbs Roma надовго залишилося офіційним, формалізованим найменуванням того, що тепер дослідники воліли би за краще назвати *Stato Romano* («Римська держава»). Зміни правлячих партій, диктаторів, режимів, змішання монархічних і республіканських форм правління, розширення кордонів і тотальна федералізація, жодним чином не позначилися на відповідному використанні словосполучення *Urbs Roma* – головного позначення «римської державності». Назва не змінилася, ані після «республіканізації» 509 р. до н. е. [49], ані після запровадження режиму принципату 27 р. до н. е. Октавіаном Августом [50, pp. 71-87], ані після встановлення режиму доміну імператором Діоклетіаном після 284 р. н. е. [17, с. 40-43], ані після перенесення самого Града Рим на берег Босфору, здійсненого імператором-християнізатором Константином Святим 11 травня 330 р. н. е. [14, с. 222]. Словосполучення *Urbs Roma* залишалося юридично чинним найменуванням «римської державності» в період єдиновладних претензій візантійського (східноримського) імператора на всі колишні римські терени [11, с. 17-18; 14, с. 255-256; 21, с. 26]⁶ і в часи номінального співіснування західноримського й східноримського імператорів (IX-XV ст.) [11, с. 27-28; конкретний приклад співіснування: 51, с. 156-157].

Після падіння Нового Риму⁷, під ударами турків-османів Мехмеда II Фатіга, *Urbs Roma*, аж до моменту зречення останнього формального римського імператора Франца II Габсбурга (6 серпня 1806 р.), продовжував вважатися юридичною реальністю, втіленою двома іпостасями – світською Священною Римською імперією германської нації (*Sacrum Imperium Romanum Nationis Teutonicae*) та католицьким Святим Престолом (*Sancta Sedes*). Врешті-решт, між 1806 і 1871 pp., *Urbs Roma* залишався т. зв. «Папською областю» (коректна конституційна назва – «*Status Ecclesiasticus*»), визнаючись Римським Папством прямим продовженням Стародавнього Риму.

Історичний підсумок відомий. Королівство Італія (*Regno d'Italia*), інспіроване західноєвропейськими світськими ідеологами і всупереч волі Папи Римського проголошене 17 березня 1861 р., окупувало Град Рим (*Urbs Roma*) у 1870 р. [52, с. 251]. Окремо наголосимо: від 24 грудня 862 р., після легалізації *Donatio Constantini* [21, с. 25], Римське Папство постулювало себе законним продовжувачем і правонаступником інститутів Стародавнього Риму та всіх римських імператорів. Відтак, день 26 січня 1871 р. остаточно зіпсував відносини християнських правонаступників Давнього Риму з італійськими політичними елітами, оформивши жорстку опозицію «католицизм *adversus італійський націоналізм*». Завершуючи тривалий період «незаконної окупації італійськими монархами» територіальних володінь *Status Ecclesiasticus* (1870-1929pp.) [53, с. 63-69], фашистський уряд Королівства Італія та представники Римського Папства підписали Латеранські угоди 11 лютого 1929 р., заснувавши *Status Civitatis Vaticanae* (Місто-Державу Ватикан) [54, с. 58-67]. Розташований на Ватиканському пагорбі, цей суверенний і міжнародно правосуб'єктний уламок спадщини *Urbs Roma*, на рівні церковного права та відповідних норм конституційного права, включаючи діючу титулатуру Папи Римського (*Великого Понтифіка*=*Pontifex Maximus* [55, с. 5]), донині декларує правонаступництво, правове наслідування та продовження древнього Граду Рим.

З-посеред десятків тисяч юридичних актів, зібраних протягом двох тисяч років, впливає факт, парадоксальний для багатьох спеціалістів – основне найменування римської державності не мало у своєму визначенні аналогів сучасного слова «державність» (*Stato, Status*), а вказувалося переважно як «Град Рим» (*Urbs Roma*), що нині знаходить логічне продовження у формальній «міській» назві суверенного Ватикану. Навіть в часи розростання кордонів до небувалих меж, за правління імператорів Траяна (роки правління: 98-117) [9, с. 403] чи Юстиніана (роки правління: 527-565) [51, с. 72-79], т. зв. «римська державність» не припиняла вважатися «Градом». Коли в 212 р. н. е.

⁶ Ці візантійські (східноримські) претензії не мали конкуренції тривалий час (480-800 pp.).

⁷ Побутова назва «Нового Риму» (Константинополь) відома в історіографії набагато краще. З 1930 р. місто офіційно іменується «Стамбул».

імператор Каракалла (роки правління: 211-217) наділив громадянством вільних чоловіків усіх провінцій, належних Риму, він надав їм саме *міське громадянство* («громадянський статус» тоді визначався як *Status Civitas*) [14, с. 181]. Пізніше, твори провідного римсько-християнського теолога і фундатора патристики Августина Аврелія (роки життя: 354-430) поглибили античну концепцію *Urbs Roma*, передбачивши Риму долю перетворення на *Вселенський Град Божий* [12, с. 76-84]. Така ідеологема дотепер є прийнятною *халкедонськими християнськими патріархатами*, котрі інтерпретують її по-різному, але визнають виняткове значення як Стародавнього Риму на річці Тибр, так і Нового Риму (Константинополя) біля протоки Босфор [21]. Важливо: римське цивільне (приватне) право, систематизоване в т. зв. «республіканський період» 509-27 рр. до н. е., артикульоване імператорськими конституціями й едиктами доби принципату (27-284 рр. н. е.), надзвичайно вплинуло на становлення ортодоксальної християнської теології. Політико-правове словосполучення *Urbs Roma*, відтак, експлікувалося в теологічну філософему *Civitas (Urbs) Dei* [12, с. 79]⁸.

Втім, *Urbs Roma* було однією-єдиною юридичною назвою т. зв. «римської державності» лише до 509 р. до н. е., коли у Давньому Римі встановилася консульська влада, а квазімонархічні повноваження вождя-рекса перейшли до рук Великого Понтифіка (*Pontifex Maximus*) [8, с. 107]. Переворот формалізував додаткову назву, котра прижилася в період 509-27 рр. до н. е. – *Res Publica Populi Romani* («Спільна Справа Римського Народу») [49]. Остання передбачала термінологічне втілення практики колективного управління Римом усіма його громадянами (вільними, повнолітніми, військовозобов'язаними власниками майна чоловічої статі⁹).

Де-юре, всі громадяни одночасно ставали потенційними воїнами та політиками, витворюючи соціальний сенс т. зв. «римського республіканізму». Так, *Римська*

Республіка існувала, але зміст, який у це словосполучення вкладали її сучасники, неймовірно далекий від модерної «республіки як форми державного правління» з тексту будь-якого загальнодоступного курсу новітньої теорії права. Римський республіканізм, перетворений після 27 р. до н. е. на головний історичний синонім поняття «державність» для теренів усього Великого Середземномор'я, позиціонував «республіку» («спільну справу») єдиною можливим неварварським політичним утворенням, де громадяни здобувають освіту, мають право політичної участі та колективно виконують певну універсальну месіанську роль. У такій «республіці» не могло бути місця для примату «поганих» (за Аристотелем) демократії, анархії, охлократії чи олігархії, хоча демократичні процедури визнавалися корисними та дієвими. В результаті, *Urbs Roma*, перерісши завдяки пізнішому поширенню християнства в *Civitas (Urbs) Dei*, виявився теологічним і сакральним синонімом «римської державності», тоді як цивільним і магістратним позначенням цієї «римської державності» слугувало поняття *Res Publica Populi Romani* [56].

Після приходу до влади Октавіана Августа і встановлення режиму політичного правління під назвою «принципат» (27 р. до н. е.) [17, с. 34-37], нічого принципово не змінилося. Імператори-принцепси отримували свої титули шляхом маніпулятивного використання демократичних процедур, хоча ці процедури (Народні Збори, голосування Сенату, магістратні судові рішення) часто здійснювалися цілком самостійно і навіть щиро [50, рр. 71-87]. *Римська імперія де-юре залишалася Римською Республікою*. Подальше запровадження «домінату» (після 284 р. н. е.) та об'єднання територій римської юрисдикції правителями Східної частини Римської імперії (*Imperium Romanum Pars Orientale*) в 480-812 рр. теж не вплинули на зміну основної цивільно-правової і магістратної назви т. зв. «римської державності» (*Res Publica Populi Romani*).

Разом із тим, унаслідок змістовних особливостей правлячого політичного режиму, створеного Октавіаном Августом (роки правління: 27 р. до н. е. – 14 р. н. е.)

⁸ З точки зору права, Стародавній Рим наразі імпліцитно живе у вигляді Сучасного Ватикану.

⁹ Пропонуємо вважати цей перелік універсальним критерієм визначення римського громадянського статусу – *Status Civitas*.

та модернізованого Діоклетіаном (роки правління: 284-305 рр. н. е.), сакральний *Urbs Roma* і цивільно-магістратна *Res Publica Populi Romani* набули нині найбільш поширеного, а спершу лишень додаткового (часто побутового) позначення – *Imperium Romanum* («Римська імперія») [57, с. 21-33]. За часів конститування політичного режиму домінації [17, с. 41-46; 21, с. 20], словосполучення «Римська імперія» перейшло зі сфери простонародної латинської самоназви в тексти законодавчих актів, едиктів, рескриптів, конституцій тощо. Отже, у III-VI ст. н. е., т. зв. «римська державність» де-юре володіла кількома рівнозначними та рівноцінними назвами:

1) *Urbs Roma* (зміст: міська сутність «римської державності», що дозволила поширити внутрішню патрон-клієнтську систему економічних правовідносин Міста на контекст «федеративної» форми територіального устрою взаємин із підвладними територіями та народами);

2) *Res Publica Populi Romani* (зміст: «республіканізм», як латинський синонім пізнішого слова «державність», що дозволив поширити на рівні федеративних взаємин міських магістратів із підвладними племенами й народами внутрішньоміську колективістську форму правління та належний їй інститут римського громадянства);

3) *Imperium Romanum* (зміст: військово-політичний характер встановленого правлячого режиму, що дозволив згуртувати різноплеменні продуктивні сили федеративної республіки, народженої напередодні 27 р. до н. е., навколо персональної і сакралізованої особистої влади імператора, котрий здебільшого послуговувався титулами «принцепс» чи, пізніше, «домінус»).

Де-юре, рівнозначне та рівноцінне використання трьох наведених словосполучень для дефініції «римської державності» зберігалося в східних провінціях (*Imperium Romanum Pars Orientale*) аж до падіння Константинополя 29 травня 1453 р. [14, с. 166], а в західних провінціях (*Sacrum Imperium Romanum Nationis Teutonicae*) до зречення Франца II Габсбурга 6 серпня 1806 р. [14, с. 756].

Термін *Stato* перейшов із приватно-правової термінології у публічно-правовий

лексикон *виключно* завдяки реформаційній опозиції, яка протистояла авторитету Римо-Католицької Церкви [55, с. 174-196]. Загальноживаний зміст *Stato* був закріплений на міжнародно-правовому рівні Вестфальською системою мирних угод 1648 року. Протягом 1648-1815 рр. поняття «державність» отримало своє сучасне звучання в словниках більшості романо-германських мов (= *Stato, State, État, Staat, Estado*).

Для остаточної ясності, слід пригадати етрусько-латинське походження *Status* і *Stato*, вживаних у цивільно-правових значеннях «становище», «статус», «стабільність» на теренах Стародавнього Риму та різних *пізніших варіацій Римської імперії*. Зовсім не дарма Латеранські угоди 11 лютого 1929 р. закріпили сучасному Ватикану міжнародно-правове найменування *Status Civitatis Vaticanae*, підкресливши прихильність Римського Папства скоріше до найдавнішого етрусько-латинського поняття *Status*, ніж до похідного *Stato*, ацептованого антикатолицькою (секуляризованою) Європою.

Приклад другий – офіційна назва «держави» в історичному Ірані.

Щоб наблизитися до заданої мети, інколи слід розширити фокус уваги [26, с. 198]. Важливо зрозуміти: плідне вивчення т. зв. «римської державності» [57, с. 26, 33] наштовхується на необхідність *аналізу* військово-політичних відносин із історичними сусідами [58, с. 8-25], супутнього міжкультурного інформаційного обміну [51, с. 307-313], філософського взаємопроникнення [12, с. 192]. Етнограф та антрополог Лев Штернберг писав: «хто знає один народ – не знає жодного» [59, с. 142]. Ці слова можуть легко екстраполюватися в теорію та історію держави і права: «хто знає історію однієї держави – не знає історії жодної». Усе пізнається в порівнянні: для розуміння *справжнього* Стародавнього Риму чи римсько-візантійських реалій¹⁰ необхідно розуміти *справжній* Стародавній Іран.

Пояснюючи тезу, повернемося до рим-

¹⁰ Наші постійні акценти саме на *візантійському продовженні римського спадку* не даремні. Вкотре підкреслимо: Східна Римська імперія – єдиний повноцінний продовжувач історичного Риму, що мав при цьому всі необхідні юридичні підстави, не потребуючи фальсифікації відповідних нормативно-правових передумов, на відміну від Римського Папства.

сько-візантійської історичної тяглості (*translatio imperii*)¹¹. Якщо нам необхідно вивчати лінійну історію Римської імперії (та Візантії), то починати потрібно навіть не з 754/753 рр. до н. е., коли рекс Ромул заснував Град Рим, а з 1200-900 рр. до н. е., коли на Апеннінському півострові почала домінувати культура етрусків (латинські етноніми – *Etrusci, Tusci*), які створили згадане федеративне об'єднання *Lega etrusca* [8, с. 85-96]. При цьому, в написаному словосполученні «федеративне об'єднання» ми нічого не модернізували (!), не застосували жодного анахронізму. Саме в Давній Італії розвивалося юридичне поняття *foedus* (союз, договір) [13, с. 374]. Починаючи характеристику лише з таких віддалених часів (латинсько-етруських), отримуємо унікальну можливість простежити прогресію цікавих нам політико-правових інститутів [48; 49; 56].

Якщо ж, на противагу описаній вище лінійності, існує потреба вивчити і, що важливіше, зрозуміти «Римську імперію» (та Візантію) як «державу», притаманну конкретному хронологічному відтинку, тоді її необхідно аналізувати в нерозривному синхронному зв'язку з державно-правовими процесами історичної Персії (Ірану) [60; 61; 62]. Відтак, саму Персію слід теж досліджувати методом лінійності, в прогресії найдавніших інститутів.

Кордон Риму та Персії охоплював простір від Червоного до Каспійського моря [63, с. 1, 2, 4], утворюючи нечіткий фронтір (*frontier*), постійно рухливий, то на захід, то на схід. Наприклад, і Персія, і Рим історично декларували претензії на всю територію Давньої Ассирії [17, с. 234; 22, с. 99]. Рим також декларував Месопотамію своєю законною власністю, що гучно прозвучало на фінальному етапі правління імператора-принцепса Траяна (роки правління: 98-117) [9, с. 403]. Для реалізації планів експансії східні римляни утримували адміністративні органи провінцій із характерними назвами «Ассирія», «Осроена», «Аравія», сигналізуючи про офіційні наміри

підкорити Аравійський півострів, а також Дворіччя Тигру/Євфрату [9, с. 492-494]. Плани підкорення «Великого Ірану» базувалися на спробах повторити завойовницький прецедент македонського автократора Александра (роки правління: 336-323 рр. до н. е.), проголошеного в 330 р. до н. е. «шахіншахом Азії» [9, с. 63-67]. Повторивши заходи Александра, римляни мали на меті вийти до кордонів Індії, полегшивши торгівлю караванними шляхами [19, с. 21-30; 58, с. 245-246].

В той же час, паралельні перські претензії на Месопотамію й Ассирію видавалися іранським хроністам виправданішими [прикладі: 64]. У перських джерелах прямо йдеться про історичне право Ірану на більшість східних провінцій Риму (Візантії) [65]. Відповідна традиція почалася з династії Ахеменідів (*Ἀχαιμενίδαι* давньогрецькою), яка заснувала т. зв. «Перську державу» в період правління Кіра II Великого (559-530 рр. до н. е.) [28, с. 63-66].

Зазначимо: хоча у світовій історіографії фігурують позначення «Перська імперія» [28, с. 66, 72] та «Імперія Ахеменідів» [11, с. 63], проте, Кір II у 550-ті рр. до н. е. ніяк не міг створити те, що в контексті «форми держави» ще не було властиво навіть римлянам. Термін *imperium* у Давньому Римі, звісно ж, існував задовго до встановлення консульських дуумвіратів 509 р. до н. е., позначаючи вищу владу, здійснювану вільними людьми на народних зборах [8, с. 145]. *Imperium*, як поняття етрусько-італійського походження, можливо, мало аналоги в Малій Азії перед Катастрофою Бронзової доби (XIII-IX ст. до н. е.) [8, с. 89]. В будь-якому разі, етруски та їхні спадкоємці-римляни знали *imperium*, але його вживання як третього синоніму т. зв. «римської державності» почалося не раніше конституювання політичних режимів принципату (27 р. до н. е. – 284 р. н. е.) та доміанату (після 284 р. н. е.) [21, с. 20, 120]. Варто усвідомлювати: на момент «відновлення Римської Республіки» Октавіаном Августом, який таким чином камуфлював перехід до режиму принципату (27 р. до н. е.) [9, с. 381], «перська державність» існувала вже понад 500 років, включаючи політичні маневри Александра Македонського та

¹¹ Наратив *translatio imperii* (тобто юридичної та політичної передачі римського державницького спадку формальним продовжувачам), з яким ми полемізуємо, представлений працями литовського політолога й соціолога Зенонаса Норкуса [11, с. 15-38]. Прийнятний наратив репрезентований працями медієвіста Вікторії Уколової [57, с. 20-33].

епoxy Селевкідів (281-63 рр. до н. е.). По суті, перси, презентуючи себе «центром світу», «найбільшою цивілізацією в історії», аж ніяк не могли використовувати «варварський» термін «імперія» [34].

За доби Ахеменідів (559-330 рр. до н. е.), правління котрих з'єднало персів і мідійців у єдину політію [28, с. 60-63], справжня назва цієї «держави» позначалася як «Хшатра» («Хšāça») [66], неодноразово входячи до складу титулярних імен правителів. Найкращим перекладом даної лексеми виступає «об'єднання» чи навіть «союз» [66]. Більш примітивний переклад, враховуючи реалії паралельного Давній Персії розвитку римлян і греків, може звучати як «федерація» (вище наголошувалося: термін *foedus* [13, с. 374] має давньоіталійське, етрусське походження). Назвою «держави» констатувався факт союзного об'єднання багатьох племен під владою ахеменідських династій [27, с. 312]. Ані термін «Персія», ані термін «Персо-Мідійська держава», ані «Перша Перська імперія», не здатні відобразити справжньої сутності й змісту «Хšāça» – політико-правової реальності ахеменідських часів. Усі зазначені поняття продиктовані виключно рамками модерного національно-історіографічного світогляду – вони чітко пов'язують верховну владу Ахеменідів з певною конкретною територією. Проте, правова реальність суперечить сучасним національно-історіографічним схемам (міфам): для Вавилонії Ахеменіди титулувалися «правителями правителів Шумеру й Аккаду», для Ассирії «правителями чотирьох сторін світу», для Єгипту проголошували себе «фараонами Верхнього і Нижнього Та-Кемет». Підконтрольні Ахеменідам греки величали династів «базилевсами базилейон» («наймудрішими з-посеред наймудріших»). Формат титулатури та кон'юнктура земельної власності, надання земельних ділянок і цілих областей сатрапам, при паралельному невтручанні у внутрішні політичні процеси, означають, що перські владики-Ахеменіди ніколи не прив'язували свій титул і, отже, назву свого «союзу» до якоїсь конкретної землі [9, с. 168; 27, с. 296-302].

До речі, на необов'язковість самоототожнення «правителів» із певною терито-

рією звертає увагу сучасний грецький історик Ангелос Ханіотіс, описуючи часи після завоювання Ахеменідської Персії Александром [9, с. 78-103]. У 330-321 рр. до н. е. Великий Іран і всі колишні володіння Ахеменідів, завдяки експансії Александра та подальшій короткочасній інерції, входили до складу Македонської автократії (Македонської автократії), складеної, за ахеменідським зразком, із незалежних сатрапій, серед яких існувала «Базилея Азія» (безпосередні Персія та Мідія), а також окремо розвивався «Та-Кемет» (Верхній і Нижній Єгипет). У результаті запеклих війн за спадок Александра, деякі його спадкоємці-діадохи прийняли в 306 р. до н. е. давньогрецький титул «базилевсів» («наймудріших»), навмисно роблячи це без будь-якої територіальної прив'язки [9, с. 92]. Хоча Іран і Сирія втрапили під керівництво династії Селевкідів [9, с. 112], Єгипет перейшов у володіння династії Птолемеїв [9, с. 111], а Греція і Македонія підпорядкувалися Антигонідами [9, с. 113], всі ці «династії» ніколи не оголошували наявність конкретного територіального ядра своєї влади. Ангелос Ханіотіс зазначав: спадок Александра Великого «розтягували» примітивним способом – хто і де зумів утвердитися першим, там і величав себе «базилевсом» [9, с. 90-117]. Цей спосіб видавався «діадохам» украй вигідним, дозволяючи постійно змінювати місця адміністративної дислокації і, зазнавши поразки на одних землях, негайно вживати заходів до завоювання нових, часом зовсім чужих, територій.

Талановитий і точний опис Ханіотіса не враховує тільки одного важливого факту: діадохи-базилевси елліністичних часів запозичили відсутність територіальної прив'язки своєї титулатури саме з практики управління сатрапіями династією Ахеменідів [67]. Відповідно, користуючись логікою позатериторіальної династичності ахеменідського політичного утворення, якщо вважати юридично справедливим і доречним дублювати важковимовний термін «Хšāça» як «Ахеменідія», то не виникне питань і з назвою іранських володінь діадохів-Селевкідів. Елліністична династія Селевкідів декларувала свої володіння як Βασιλεία τῶν Σελευκιδῶν («Базилея Селе-

вкідів») [68], дозволяючи нам іменувати ці мінливі території «Селевкідією».

Хоча Селевкідія де-юре проіснувала до 64 р. до н. е. (коли Гней Помпей включив її своїм рескриптом до складу Римської Республіки на правах «провінції Сирія» [8, с. 309]), персько-мідійські землі вона втратила набагато раніше. Північно-східна Персія, об'єднана в межах сатрапії «Парфія», протягом 250-230-х рр. до н. е. скорилася бактрійським племенам, отримавши нове династичне правління Аршакідів [69, с. 96-98]. Останні підкорили весь Великий Іран і в 92 р. до н. е. зіштовхнулися з римлянами на околицях Малої Азії [8, с. 333].

Отже, в 250 р. до н. е. – 227 р. н. е. Персією правила династія центральноазійського походження (Аршакіди) [69]. Як сучасна історіографія титулує це династичне політичне утворення («державу»)? Найчастіше зустрічаємо традиційне словосполучення – «Парфянське царство» [8, с. 334; 9, с. 324; 27, с. 332]. Чимало дослідників пишуть просто «Парфія» [28; 69]. Деякі «фахівці», знову ж таки, дозволяють собі говорити про «Парфянську імперію» [70, р. 1003]. Всі зазначені варіанти, як і має бути, докорінно неправильні та юридично неадекватні. Коректна лише одна, властива класичній історіографії, теза – династія Аршакідів справді відійшла від ахеменідсько-селевкідської практики відсутності територіальної прив'язки [70, р. 1003]. Проте, свої володіння Аршакіди називали не Парфією (сатрапія офіційно вважалася ядром політичного утворення – аналогом романо-германського середньовічного «домена»), а «Аріяншахром» («Агуāпшаθг»), тобто «правлінням аріїв» [71, с. 223]. Тут немає жодних анахронізмів, вигадок чи реінкарнації нацистської аріософської міфології, оскільки поняття «арії» в III ст. н. е. тісно пов'язувалося з мешканцями східної частини Великого Ірану [28, с. 8]. Ймовірно, Аршакіди асоціювали себе з Іранським нагір'ям [69, с. 97], засновуючи династичне правління на фундаменті етнокультурної спільності, що пізніше влилася в т. зв. «середньоперську народність».

Середньоперська («пехлевійська») народність виявилася кістяком чергової

династії Сасанідів, яка вирвала владу з рук парфянських Аршакідів і продовжила керувати Великим Іраном з 227 по 651 рр. н. е. [28, с. 124-174]. Нову «іранську державу» історики знову ж таки називають або «Сасанідською імперією» [58, с. 120], або «Другою Перською імперією», або «Сасанідським Іраном» [17, с. 256; 22, с. 94]. Останній варіант, як і «Новоперське царство», має право на існування, за умови, що дослідник і читач обопільно розуміють ключову істину: *античні іранці ніколи не використовували для політико-правової самоідентифікації слів «царство», «імперія», «державу» (у сенсі Stato=State) [65; 66; 67; 71]. «Варварські» терміни були персам не потрібні, бо, запозичивши концепт територіальної прив'язки від парфянської династії Аршакідів, новоявлені правителі-Сасаніди офіційно титулували свої володіння «Ераншахром» (по-середньоперськи «Ērānšahr») [72]. Династичний аршакідський «Аріяншахр» повільно трансформувався в династичний сасанідський «Ераншахр» [лінгвополітичний аспект: 28, с. 142-143]. Дослівний переклад складових очевидний: «іранське правління» [71; 72]. Після подій 224-227 рр. н. е., на політичній мапі світу з'явився безпосередній попередник сучасного «Ірану».*

Новоявлений «Іран» («Еран») став ментальним ядром т. зв. «державності», тоді як «Персія» сприймалася зоною поширення іраномовної цивілізації, належною ядром [73; 74]. В цьому значенні іранські хроністи та пізніші філософи вважали однаково «перськими», як племена кавказьких аланів або вірменські «царства», так і землі, що нині входять до незалежних республік Туркменістану, Узбекистану, Таджикистану, Пакистану, Афганського Емірату. Зрештою, якщо все ж оперувати анахронічними термінами, котрі, як нами з'ясовано, виступають усталеною історіографічною нормою, то поняття «Персія» обійняло становище синоніма «цивілізації» та «цивілізованості», тоді як «Іран» набув значення «держави», «державності». Правителі Сасанідського Ераншахру носили титул «shahanshah» («шаханшах» або «шахіншах») [22, с. 96; 64], що перекладається словосполученням «правитель правителів», передбачаючи

правничу схему: «шахіншах» координує правління інших самостійних «*шахів*» та автономних «*сатрапів*». Висловлюючись сьогодишньою юридичною мовою, «форма державного устрою» Ераншахру (тобто територіальна організація), більшою мірою ніж Аршакідія, успадкувала принципи Ахеменідського «Союзу» («Xšāça») [73, pp. 1-14].

Ērānšahr проіснував з 227 по 651 рр. н. е. Його контакти зі Східною Римською імперією (Візантією) були надзвичайно тісними, визначивши не лише вектори візантійського соціально-економічного розвитку, але й задавши тон багатьом теологічним християнським дискусіям [17, с. 234, 256; 26, с. 48-51]. Постійні війни призвели до взаємного виснаження Нового Риму та Персії [60], однак, якщо Константинополь, вкрай дорогою ціною втратив більшість східних провінцій, встояв перед арабською навалою 632-655 рр. [61; 62], то *Ērānšahr* повністю підкорився мусульманам і поступово ісламізувався [22, с. 100; 28, с. 174-177]. Стародавня релігія зороастризм зазнала жорстоких переслідувань – перси ввійшли до складу *al-khilāfat ar-Rāshidīyah* (т. зв. «Праведного Халіфату»), направляючого головні східні успіхи ісламу протягом 632-661 рр. [31, с. 379].

Кілька століть потому, після зміни юрисдикцій низки мусульманських халіфатів, назва «*Iranzamin*» («земля іранців») [75, р. 47] відновила в формально-юридичній площині з приходом завойовників-монголів Темуджина-Чингісхана (роки життя: бл. 1150-1227) [26, с. 219-220]. У 1256-1335 рр., утворення «*Iranzamin*», послуговуючись паралельним монгольським найменуванням «Хулегийн улс» (Улус Чингізида Хулагу), вважалося іранською політією, складовою Монгольського Улусу [75, pp. 45-76]. Саме з Хулегийн улс почалося відновлення суто іранських династій, спричинившись у ХХ ст. до появи «*Ісламської Республіки Іран*».

Підсумуємо: в періоди давнини, античності та середньовіччя не могло існувати «*Перської імперії*», оскільки назву головного ворога та конкурента запозичувати не прийнято. Не існувало і «Перського царства», так як цінність римського когномена

«Цезар» [14, с. 183] іранським династам здавалася вкрай низькою. «Базилеєю» («мудрістю») Персію називали виключно елліни, величезна кількість яких проживала в іранських містах і здобувала високий статус на службі Ахеменідам, Селевкідам, Аршакідам, Сасанідам. Грецький койне (κοινή διάλεκτος), звичайно, вважався символом освіченості в пізньоантичному Ірані, але авестійська та пехлевійська мови все ж цінувалися вище [28, с. 163-167]. Отже, «імператорами», «царями», «царями царів» іранських правителів зробили вже перекладацькі потуги європейських учених Нового часу. Самі перські правителі називали свої володіння наступними юридично коректними словосполученнями: Xšāça в Ахеменідський період (559-330 рр. до н. е.), Βασιλεία τῶν Σελευκιδῶν в Селевкідський період (306-64 рр. до н. е.), Aryānšahr у Парфянський період (250 р. до н. е. – 227 р. н. е.), *Ērānšahr* у Сасанідський період (227-655 рр.), *al-khilāfat ar-Rāshidīyah* у період завоювань «Праведного Халіфату» (632-661 рр.), Хулегийн улс у період монгольського панування Чингізидів (1256-1335 рр.).

Перекладаючи конотації зазначених термінів, наголошуємо: своїми офіційними назвами «іранська державність» пройшла динамічну еволюцію – від «союзу/спільності», «мудрості Селевкідів», «правління аріїв» до «правління іранців», «халіфату» і навіть «чингізидського улусу». Однак, Персія ніколи не була «імперією» юридично. Без будь-якого римсько-візантійського вислову Персія залишалась великою цивілізацією, самодостатнім політичним утворенням, «наддержавою» античності/середньовіччя [34; 65; 67; 73].

Перелічені формальні назви т. зв. «держав історичного Ірану» пропонують достатньо інформації з приводу елементів сучасного вчення про форму держави.

По-перше, за «*формою державного устрою*», очевидний децентралізований, близький до федерації характер «союзу», де «правитель правителів» керує «шахами» та/або «сатрапами». В реальності, не відчувається існуючої в історіографічних екскурсах горезвісної «східної деспотичної централізації», переважно вигаданої Ш.-Л. де Монтеск'є й

іншими любителями різнопланових редукцій. Стверджуємо: назви «іранської державності» свідчать про опору «шахіншахів» на представників еліти, котрі, в свою чергу, мали достатньо самостійності та внутрішньополітичної свободи.

По-друге, за «*формою державного правління*», хоча й очевидна наявність монархічного принципу, але цей принцип серйозно обмежений обов'язком шахіншахів *прислухатися* до порад підлеглих шахів і сатрапів. «*Обмежена монархія*» вже є *антиномічним* (взаємно опозиційним) поєднанням слів, оскільки *персональне «єдиновладдя»* в її структурі *піддається прямому, юридично санкціонованому впливу інших політичних гравців*. Отже, говорити про повноцінність поняття «монархія» («єдиновладдя»), всупереч розповсюдженим кліше, не доводиться.

По-третє, за «*формою державного режиму*», в історичному Ірані спостерігалася автократія, вкрай редукована союзно-федеративними умовами розвитку, схильна до трансформації в *союз автократій* (кожен шах у своєму шахстві позиціонувався самостійним автократором). У той же час, порівняння історичних назв «іранських держав», не залишає можливостей називати Персію монархією. Де-юре, враховуючи рівень децентралізації, вживаючи сучасну правничу термінологію, Персію слід визначити *полікратичною федеративною монархією* (система не передбачала абсолютного єдиновладдя в прийнятті шахіншахами рішень союзного масштабу).

Висновки. Послідовно описавши трансформацію офіційних назв двох провідних «держав» Середземномор'я та Близького Сходу в період VI ст. до н. е. – VII ст. н. е., констатуємо: самоототожнення вказаних політичних утворень (політій) із месіанським «цивілізаціонізмом», тісно єднало політичну культуру і правосвідомість народів Риму й Персії. Спільноти, що не входили в орбіту римського чи перського політичного впливу, однаково позиціонувалися «варварськими» і навіть «нелюдськими». Показником приналежності людини до «цивілізації» найчастіше виявлялося *не право крові, а право самоідентифікації*, коли людина, акцеп-

туючи владу конкретної «наддержави», ставала частиною єдиного культурного цілого (навіть якщо «*в минулому*» жила «*наче варвар*»). Конструктивістська парадигма ідентичності однозначна: *хто ким себе вважає, тим він і є*. Застосовуючи цю парадигму до юридичної історії античності чи середньовіччя, помічаємо: *вивчення офіційних назв* політичних утворень Риму й Персії, однаково претензійних щодо універсальної цивілізаційної зверхності, дозволяє встановити ряд принципів і незаперечних *юридичних істин*.

По-перше, «Римська імперія» користувалася в юридичній самоідентифікації трьома дефініціями, серед яких «Град Рим» і «Римська Республіка» переважали. При цьому, Римська імперія в технологіях управління послугоувалася демократичними процедурами прийняття важливих політичних рішень, навіть за «імператорських» режимів принципату чи домітану. Такий підхід успадкувала Візантія (Східна Римська імперія). Свій республіканський статус Давній Рим і спадкоємиця-Візантія ніколи не скасовували де-юре.

По-друге, Великий Іран змінив декілька дефініцій у власних нормативно-правових актах, характеризуючись династичною прив'язкою політичної титулатури. Від династії Ахеменідів до моменту встановлення диктату Сасанідів, Великий Іран пройшов декілька етапів автократизації монаршого правління, але наприкінці зосередився навколо першопочаткових принципів союзності, персоніфікованих титулом верховного правителя («шаха над шахами», «шахіншаха»).

До речі, *політична союзність*, експлікуючи багатокультурність спільнот Давнього Риму й Ірану, де-юре притаманна цим обом цивілізаційним утворенням. У Персії союзність знайшла відображення в титулатурі верховного правителя, тоді як Давній Рим оформив теорію та практику федеративного територіального устрою, застосовувану наразі більш ніж двадцятьма потужними федеративними державами.

Список використаної літератури:

1. Neff Stephen C. Justice Among Nations: A History of International Law. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2014. 628 pp.

2. Di Stefano Giovanni. The Conceptualization (Construction) of Territorial Title in the Light of the International Court of Justice Case Law. *Leiden Journal of International Law*. 2006. Vol. 19. No 4. Pp. 1041-1075.
3. Мельник В. М. Культурна генеза міжнародного права в контексті дефініції суб'єктно-об'єктних відносин. *Соціологія права*. 2021. № 3-4. С. 31-41.
4. Кулеба Д. Міжнародна правосуб'єктність: теорія і її перспективи. *Альманах міжнародного права*. 2010. Випуск 2. С. 70-83.
5. Драгоманов М. П. Вопрос об историческом значении Римской империи и Тацит (Из «Университетских известий» 1869 года). К.: Университетская типография, 1869. VIII+417 с.
6. Мельник В. М. Методологічні підходи «де-юре» та «де-факто» в контексті пізньоантичної і ранньосередньовічної історії міжнародної правосуб'єктності. *Юридичний вісник. Юридический вестник. Law Herald*. 2021. №3. С. 24-32.
7. Словник іншомовних слів. За ред. акад. АН УРСР О. С. Мельничука. К.: УРЕ, 1985. 968 с.
8. Машкин Н. А. История Древнего Рима. М.: Госполитиздат, 1950. 736 с.
9. Ханиотис Ангелос. Эпоха завоеваний: Греческий мир от Александра до Адриана (336 г. до н. э. – 138 г. н. э.). М.: Альпина нон фикшн, 2020. 680 с.
10. Хачатурян Н. А. Суверенитет, закон и «вся община»: взаимодействие и дихотомия власти и общества. Власть, общество, индивид в средневековой Европе. Отв. ред. Н. А. Хачатурян. М.: Наука, 2008. С. 6-8.
11. Норкус Зенонас. Непроголошена імперія: Велике князівство Литовське з погляду порівняльно-історичної соціології імперій. К.: Критика, 2016. 440 с.
12. Соколов В. В. Средневековая философия. М.: Высшая школа, 1979. 448 с.
13. Латинско-русский словарь. Составили И. Х. Дворецкий и проф. Д. Н. Корольков. Под общ. ред. С. И. Соболевского. М., 1949. 952 с.
14. Дейвис Норман. Европа: історія. К.: Основи, 2018. 1464 с.
15. Winkel Laurens. Roman Law and Its Intellectual Context. *The Cambridge Companion to Roman Law*. Edited by David Johnston. New York: Cambridge University Press, 2015. Pp. 9-24.
16. MacCormick Neil. *Institutions of Law: An Essay in Legal Theory*. Oxford-New York: Oxford University Press, 2008. 336 pp.
17. Курбатов Г. Л. Ранневизантийские портреты: К истории общественно-политической мысли. Л.: Издательство Ленинградского университета, 1991. 272 с.
18. Осипов А. М. Глава IV: Падение рабовладельческого строя и возникновение феодальных отношений в Индии. *Всемирная история в десяти томах. Том III*. М.: Госполитиздат, 1957. С. 58-64.
19. Ельницкий Л. А. Древнейшие океанские плавания. М.: Географгиз, 1962. 88 с.
20. Kaiser Wolfgang. *Justinian and the Corpus Iuris Civilis. The Cambridge Companion to Roman Law*. Edited by David Johnston. New York: Cambridge University Press, 2015. Pp. 119-150.
21. Конгар Ив. Девять веков спустя. Заметки о Восточной схизме. К.: Дух і літера, 2011. 168 с.
22. Якубовский А. Ю. Глава VI: Раннефеодальное общество в Иране в V – первой половине VII в. *Всемирная история в десяти томах. Том III*. М.: Госполитиздат, 1957. С. 94-101.
23. Конрад Н. И. Глава I: Развитие феодальных отношений в Китае (III-VIII вв.). *Всемирная история в десяти томах. Том III*. М.: Госполитиздат, 1957. С. 25-43.
24. Семенов В. Ф. История Средних веков. М.: Просвещение, 1975. 590 с.
25. Гумилев Л. Н. Хунно-китайская война III-II вв. до н. э. Гумилев Л. Н. Три китайских царства. М.: Алгоритм, 2012. С. 50-64.
26. Гумилев Л. Н. В поисках вымышленного царства. СПб: Азбука, 2014. 480 с.
27. Авдиев В. И., Вигасин А. А., Дандамаев М. А. и др. История Древнего Востока. Под ред. В. И. Кузицина. М.: Высшая школа, 1979. 456 с.
28. Бойс Мэри. Зороастрийцы. Верования и обычаи. М.: Наука, 1987. 303 с.
29. Шоню Пьер. История Латинской Америки. М.: Астрель, 2008. 164 с.
30. Мельник В. М. У полоні інтерпретацій. Політична антропологія між Сходом і Заходом. Монографія. Вінниця: Нова книга, 2020. 280 с.
31. Орлова Т. В. Всесвітня історія. Історія цивілізацій. К.: Знання, 2012. 446 с.
32. Мельник В. М. Нариси з теорії соціокультурної антропології. Вінниця: Вінницька міська друкарня, 2015. 552 с.
33. Ahmad Aijaz. Between Orientalism and Historicism: Anthropological Knowledge of India. *Studies in History*. 1991. Vol. 7. No 1. Pp. 135-163.
34. The Persianate World: The Frontiers of a Eurasian Lingua Franca. Nile Green (ed.).

- Oakland: University of California Press, 2019. XXII+340 pp.
35. Ahmed Shahab A. *What Is Islam? The Importance of Being Islamic*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2015. 624 pp.
 36. Shaapera Simon Aondohemba. *Theories of the State: Perspectives on the Nigerian Variant*. *European Scientific Journal*. 2012. September edition. Vol. 8. No 20. Pp. 11-27.
 37. Vermani R. C. *Political Theory: Liberal and Marxist*. New Delhi: Gitanjali Publishing House, 1989. 540 pp.
 38. Неру Джавахарлал. *Открытие Индии*. Книга вторая. М.: Политиздат, 1989. 508 с.
 39. Smiley Will. *Rebellion, Sovereignty, and Islamic Law in the Ottoman Age of Revolutions*. *Law and History Review*. 2022. Vol. 40. Issue 2. Pp. 229-259.
 40. Misra S. *The Customs of Conquest: Legal Primitivism and British Paramountcy in Northeast India*. *Studies in History*. 2021. Vol. 37. Issue 2. Pp. 168-190.
 41. Mahalakshmi R. *Civilization: Historicizing a Concept in the Indian Context*. *Studies in History*. 2022. Vol. 38. Issue 1. Pp. 7-15.
 42. Syros V. *State Failure and Successful Leadership in Medieval India*. *Studies in History*. 2021. Vol. 37. Issue 1. Pp. 7-25.
 43. Giannakos S. *Chinese Nationalism: Myths, Reality, and Security Implications*. *Nationalities Papers*. 2019. Vol. 47. Issue 1. Pp. 149-161.
 44. Мельник В. М. Политико-правовой статус императора Восточной Римской империи в VI веке: титул, юрисдикция и субъектность. *Юридичний вісник. Юридический вестник. Law Herald*. 2020. №3. С. 68-80.
 45. Мельник В. М. К вопросу о культурно-юридическом взаимодействии Сасанидского Ирана и Восточной Римской империи. *Этническая культура*. 2020. № 4 (5). С. 33-38.
 46. Петрушенко О. Ф., Мельник В. М. Психо-історична концепція Клода Леві-Стросса. *Сучасна педагогіка та психологія: методологія, теорія і практика*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. К.: ТНУ ім. В. І. Вернадського, 2020. С. 86-90.
 47. Wimmer A., Feinstein Y. *The Rise of the Nation-State across the World, 1816 to 2001*. *American Sociological Review*. 2010. Vol. 75. Issue 5. Pp. 764-790.
 48. *The Oxford Handbook of the State in the Ancient Near East and Mediterranean*. Bang Peter F., Scheidel Walter (eds.). Oxford, New York: Oxford University Press, 2013. XII+555 pp.
 49. *Institutions and Ideology in Republican Rome: Speech, Audience and Decision*. Henriette Van Der Blom, Christa Gray and Catherine Steel (Eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 2018. XIV+356 pp.
 50. Cooley Alison E. *From the Augustan Principate to the Invention of the Age of Augustus*. *Journal of Roman Studies*. 2019. Vol. 109. Pp. 71-87.
 51. Статакопулос Дионисий. *Краткая история: Византийская империя*. М.: КоЛибри, Азбука-Аттикус, 2020. 320 с.
 52. Невлер В. Е. *Революция 1859-1860 гг. Завершение объединения Италии (1870 г.)*. *История Италии в трех томах. Том 2*. Отв. ред. К. Ф. Мизиано. М.: Наука, 1970. С. 210-251.
 53. Мельник В. М. Римське питання, Латеранська угода та міжнародно-правовий статус Ватикану. *Український часопис міжнародного права*. 2016. № 1. С. 63-69.
 54. Мельник В. М. Еволюція міжнародно-правового статусу Ватикану: історія, сьогодення, українські акценти. *Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля»*, 2017. 192 с.
 55. Ковальський Ян Веруш. *Папы и папство*. М.: Политиздат, 1991. 236 с.
 56. Walters Brian. *The Deaths of the Republic: Imagery of the Body Politic in Ciceronian Rome*. Oxford and New York: Oxford University Press, 2020. XIV+158 pp.
 57. Уколова В. И. *Империя как «смысл» исторического пространства: попытка политологического анализа, обращенная к прошлому. Власть, общество, индивид в средневековой Европе*. Отв. ред. Н. А. Хачатурян. М.: Наука, 2008. С. 20-33.
 58. Люттвак Э. Н. *Стратегия Византийской империи*. М., 2016. 664 с.
 59. Гаген-Торн Н. И. *Ленинградская этнографическая школа в двадцатые годы (У истоков советской этнографии)*. *Советская этнография*. 1971. №2. С. 134-145.
 60. Howard-Johnston James. *The Last Great War of Antiquity*. Oxford: Oxford University Press, 2021. XXXII+446 pp.
 61. Sirotenko Anastasiia. *Erinnern an Herakleios: Zur Darstellung des Kaisers Herakleios in mittelalterlichen Quellen*. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie der Ludwig-Maximilians-Universität München. München, 2020. 372 s.
 62. Viermann Nadine. *Herakleios, der schwitzende Kaiser: Die oströmische*

- Monarchie in der ausgehenden Spätantike. Berlin und Boston: De Gruyter, 2021. X+382 s.
63. Атлас истории Средних веков. Под общей редакцией акад. Е. А. Косминского и доц. А. Г. Левандовского. М.: Главное управление геодезии и картографии при Совете Министров СССР, 1951. 65 с.
64. Фирдоуси. Шахнаме. Т. VI. (От начала царствования Йездгерда, сына Бахрама Гура до конца книги). Пер. с фарси Ц. Б. Бану-Лухути и В. Г. Берзнева. М., 1989. 655 с.
65. Мишин Д. Е. Хосров I Ануширван (531-579), его эпоха и его жизнеописание и поучение в истории Мискавейха. М.: Институт востоковедения РАН, 2014. 696 с.
66. Kent Roland G. Old Persian: Grammar, Texts, Lexicon. American oriental series. Vol. 33. New Haven: American Oriental Society, 1950. XIV+216 pp.
67. The Oxford Handbook of Iranian History. Touraj Daryaee (Ed.). Oxford: Oxford University Press, 2012. 432 pp.
68. Boiy Tom. The Reigns of the Seleucid Kings According to the Babylon King List. Journal of Near Eastern Studies. 2011. Vol. 70. Issue 1. Pp. 1-12.
69. Кримський А. Ю. Партія та Аршакиди, звідки їхня держава взялася. Кримський А. Ю. Вибрані сходознавчі праці в п'яти томах. Том IV: Іраністика. К.: Інститут сходознавства НАНУ, 2008. С. 93-236.
70. Hauser Stefan R. Chapter Fifty-Three: The Arsacid (Parthian) Empire. A Companion to the Archaeology of the Ancient Near East. Daniel T. Potts (Ed.). Oxford, New York: Wiley-Blackwell, 2012. Pp. 1001-1020.
71. Расторгуева В. С., Эдельман Д. И. Этимологический словарь иранских языков. Том 1 (а-ā). М.: Восточная литература РАН, 2000. 328 с.
72. Back Michael. Die Sassanidischen Staatsinschriften. Studien zur Orthographie und Phonologie des Mittelpersischen der Inschriften. Acta Iranica 18. Textes et Mémoires. Bd. VIII. Leiden, Tehran and Liège: Brill, 1978. 520 s.
73. Daryaee Touraj. Memory and History: The Construction of the Past in Late Antique Persia. Name-ye Iran-e Bastan: The International Journal of Ancient Iranian Studies. 2001. Vol. 1, No. 2. Pp. 1-14.
74. Daryaee Touraj. Šahrestānīhā ī Ērānšahr. A Middle Persian Text on Late Antique Geography, Epic and History. (Bibliotheca Iranica, Intellectual Tradition Series. No. 7). Costa Mesa, California: Mazda Publishers, 2002. XII+90 pp.
75. Zakrzewski Daniel. An Idea of Iran on Mongol Foundations: Territory, Dynasties and Tabriz as Royal City (Seventh/Thirteenth to Ninth/Fifteenth Century). The Timurid Century: The Idea of Iran Vol. 9. Charles Melville (Ed.). London: I.B. Tauris, 2020. Pp. 45-76.

Melnyk V. Official Titles of Roman-Byzantine and Persian Political Entities as an Information Source about the Form of the State and its International Legal Personality Discourse

The article reviews a fundamental question of the international legal personality history – regulation and status of the official titles of Ancient Rome and Ancient Persia “states”. (Ancient Rome and Ancient Persia were historical neighbors and competitors for possession of all territories in the Middle East and Transcaucasia). Adhering to the constructivist methodology, we assert – the self-name of a political entity reflects its international legal positioning and the social & cultural worldview of the masses. For the international legal personality history, a consistent historical study of the official titles of states provides important data, as the entities’ names often contain information about the civilizational positioning of the country, about the elements of so-called “forms & types of the state”. A formalized constitutional state title (“name”) is always a brand, as well as a political & technological approach that allows us to substantiate territorial claims or cultural & political ambitions. Using last sentence as a basic methodological foundation, we postulate the fact of the legal absence of monarchies in Ancient Rome and Ancient Persia both in the historical period of the 6th century BCE – 7th century AD. All political entities (polities) created in the Mediterranean and Mesopotamian territories in Antiquity and Middle Ages were mainly positioned as polycratic federative organisms. At the same time, the Roman Empire de jure declared itself as a “republic”. The rulers of Iran formally also had to share their power with satraps or “vassally” dependent shahs. All these facts we must multiply by the absence of synonyms of modern term “state” (“Stato”) in the periods of Antiquity and Middle Ages. As a legal self-name Ancient Rome used three equivalent synonyms – “Urbs Roma”, “Res Publica Populi Romani”, “Imperium Romanum”. Byzantium also never used incorrect self-name

"Byzantine Empire", using just the official definition – "Imperium Romanum Pars Orientale". The parallel political entities of Ancient Persia similarly didn't use the Latin word "imperium", what is also distorts traditional historiographical ideas about so-called "Persian Achaemenid Empire", "Parthian Empire" or "Sassanian Empire". The rulers of Iran in ancient and early medieval times used the following official titles of their "states": *Xšāça* in the Achaemenid period, *Βασιλεία τῶν Σελευκιδῶν* in the Seleucid period, *Aryānšahr* in the Parthian period, *Ērānšahr* in the Sassanian period.

Key words: State=Stato, Official State Title, Legal Institute (Rechtsinstitut), Empire (Imperium), International Legal Personality, Form of Government, Form of Territorial Organization, Form of Regime, Legal Succession, Common Roman & Byzantine Heritage.